

Hrvatska seljačka stranka u dubrovačkom kotaru 1941. godine

FRANKO MIROŠEVIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se istražuju i analiziraju prilike u organizacijama Hrvatske seljačke stranke u dubrovačkom kotaru 1941. godine. Na temelju dosad nepoznate, neistražene ili neobrađene građe ispituju se prilike njezina raslojavanja koje je počelo tridesetih godina XX. stoljeća, a još se više nastavilo uspostavom Nezavisne Države Hrvatske. Uz navedeno ukazuje se na neke specifičnosti koje su došle do izražaja na ovom području, koje se u nekim elementima razlikovalo od ostalih dijelova Dalmacije u raslojavanju spomenute stranke.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, Ustaški pokret, Vladko Maček, Ante Pavelić, Narodnooslobodilački pokret, dubrovački kotar, Dubrovnik.

Uvod

Nakon parlamentarnih izbora 1938. i općinskih izbora 1940. godine Hrvatska seljačka stranka (HSS) bila je u kotaru Dubrovnik dominantna politička snaga. Nositelj liste Udružene opozicije na izborima 1938. u tom kotaru bio je profesor Roko Mišetić, a u kotaru Dubrovnik lista je osvojila 81,35% glasova. Dominacija HSS-a u kotaru Dubrovnik na tim izborima bila je nešto umanjena lošijim rezultatima u gradu Dubrovniku – lista Udružene opozicije, u biti HSS-a, u njemu je osvojila tek 53% glasova.¹ Uspjeh postignut na izborima 1938. potvrđen je i na općinskim izborima 1940. godine.

U organizaciji HSS-a u gradu Dubrovniku uoči rata odnosi nisu bili idilični. Postojali su mnogi nesporazumi među istaknutim članovima stranke, prouzrokovani različitim političkim i idejnim shvaćanjima, a i osobnim interesima. Naime, dubrovačku organizaciju HSS-a u to je vrijeme zahvatilo idejno i političko razdvajanje. Od onih koji slijede vodstvo stranke na čelu s Vladkom Mačekom izdvaja se prilično jaka skupina koja se idejno i politički približava Ustaškom pokretu. Sljedbenici te politike bili su hrvatski nacionalisti koji su, prema tvrdnji Jere Jareba, imali s Pavelićevim Ustaškim pokretom zajednič-

¹ *Narodna svijest*, br. 44 od 2. studenoga 1938.; br. 50 od 14. studenoga 1938.

ko "(...) jedino ideju stvaranja samostalne hrvatske države"² Mario Jareb pak smatra da je navedene političare to činilo bližima Ustaško-domobranskom pokretu negoli politici dr. V. Mačeka, koji je razmjerno rano započeo pregovore sa srpskim strankama.³ Sigurno je da članovi HSS-a dubrovačke organizacije nisu podržavali Mačekovu politiku sporazumijevanja sa srpskim političarima. Oni nisu htjeli da Hrvatska i dalje bude u sastavu Jugoslavije. Zato su bili nezadovoljni i uspostavom Banovine Hrvatske.

Unutar dubrovačke organizacije postojala je još jedna boljka – u njoj se vodila borba za položaje u gradu. Dubrovačka organizacija imala je među članovima veliki broj intelektualaca, mahom pravnika (odvjetnika), liječnika i profesora te ljudi drugih struka koji su se željeli domoći unosnijih položaja. Vođa HSS-a u dubrovačkom kotaru bio je profesor Roko Mišetić, Mačekov osobni prijatelj. On je bio na čelu skupine koja je dosljedno slijedila Mačekovu politiku.⁴ Uz njega su bili dr. Miho Škvrce, prof. Frano Kolumbić, prof. Frano Dabrović i drugi. Skupinu koja se nije slagala s Mačekovom politikom predvođe dr. Ante Kačić, Niko Buško, dr. Ante Sugja, dr. Vicko Svilokos, Niko Koprivica i drugi. Pojava navedenog početak je raslojavanja HSS-a u dubrovačkom kraju. Treba spomenuti da se ova pojava ne uočava u početku u predjelima kotara izvan Dubrovnika, osim u Stonu, a posebno ne na Pelješcu.

Dolazak generalnog tajnika HSS-a dr. Jurja Krnjevića u Dubrovnik 27. travnja 1940. trebao je utjecati na to da se premoste navedene pojave unutar gradskih organizacija u Dubrovniku. U to vrijeme u gradu su djelovale tri organizacije: Gruž, Pile i Grad. Poziv Krnjeviću uputio je prof. Frano Kolumbić. U pismu koje je u svezi s tim uputio istaknutom članu HSS-a i tadašnjem senatoru dr. Mihi Škvruci, između ostalog, navodi: "Pozvali smo gospodina Krnjevića da nas posjeti. On nam savjetuje da naše stranačke, prosvetarske, gospodarske, sindikalne, skrbne i socijalne organizacije okupimo u jedan pokret."⁵ Upozoravajući na sve češće unutrašnje frakcijske sukobe i osobne razmirice, Kolumbić obavještava Škvrucu da će gospodin Krnjević "doprinijeti svojim radom i prisustvom da se učini kraj lažima i podvalama i mržnji među članovima" HSS-a.⁶

Za vrijeme boravka u Dubrovniku Krnjević je utjecao na ujedinjenje triju gradskih organizacija u jednu. Dana 2. svibnja 1940. u palači Sponza izabran je novi upravni odbor stranačke organizacije HSS-a Dubrovnik od 32 člana, na čelu s prof. Franom Kolumbićem. Organizacija je imala dva potpredsjednika,

² Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Zagreb 1995., 59.

³ Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret – od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006., 457

⁴ Roko Mišetić bio je na izborima 1935. i 1938. nosilac kotarske liste Udružene opozicije, na čijem je čelu bio Vladko Maček. Na tim izborima izabran je za narodnog zastupnika.

⁵ Dušan PLENČA, "Odnos građanskih političkih struktura Dubrovnika prema borbi za nacionalno oslobođenje i socijalni preobražaj (1941.-1945.).", *Dubrovnik u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, Split 1985., 1047.

⁶ *Isto.*

dva tajnika i dva blagajnika.⁷ Veliki broj izabranih funkcionara ukazuje na to da su se stranačke suprotnosti rješavale kompromisom – nije bilo nikakvog radikalnog čišćenja u organizaciji. Fuzija triju organizacija nije riješila sukobe jer je svaka struja zadržala svoje pozicije. Prevagu nije imala nijedna. Stječe se dojam da su se obje skupine u potpredsjedničkim, tajničkim i blagajničkim mjestima podijelile, jedino je predsjednik Kolumbić predstavljao izvjesnu prevagu skupine koja je bila uz vodstvo stranke.

HSS i uspostava ustaške vlasti u dubrovačkom kotaru

Nakon bombardiranja Beograda Maček je napustio vladu i došao u Zagreb odredivši Jurja Krnjevića da ga zamijeni u vladi. Po povratku u Zagreb obratio se narodu izjavljujući da najveću nesreću što jedan narod može stići, a to je rat, narod može ublažiti na taj način da bude složan i discipliniran.⁸ Dva dana poslije, 10. travnja, nakon ulaska njemačkih jedinica u Zagreb i nakon što je Slavko Kvaternik preko navedene postaje proglasio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske (NDH), pročitana je Mačekova izjava koja glasi: "Hrvatski narode! Pukovnik Slavko Kvaternik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, proglasio je danas slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cjelokupnom historijskom i etnografskom području Hrvatske, te je preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod, da se ovoj vlasti pokorava, pozivam sve pristaše HSS, koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske načelnike i odbornike da iskreno suradjuju s novom narodnom vladom."⁹ Maček se nakon navedenog povukao na svoje imanje u Kupincu. Nova mu je vlast preporučila neka ne odlazi iz Kupinca i ne dolazi u Zagreb. Tako je u Kupincu bio u nekoj vrsti internacije sve do uhićenja 15. listopada 1941., kada je upućen u logor Jasenovac.

U travnju i svibnju 1941. proustaški orijentirani članovi HSS-a u dubrovačkom kotaru aktiviraju se u osvajanju položaja u novoproglašenoj državi. Oni pozdravljaju ulazak okupatorske njemačke i talijanske vojske. Među njima je bio tadašnji načelnik općine, koji im je izrazio dobrodošlicu stavivši se na raspoloženje.¹⁰

Dana 11. lipnja 1941. Pavelić je kao Poglavnik zabranio sve političke stranke i pojedine organizacije koje su mogle smetati širenju utjecaja Ustaškog pokreta. Prema toj odluci zabranjena je djelatnost i HSS-a i svih njegovih orga-

⁷ Za prvog potpredsjednika izabran je dr. Frano Dabrović (liječnik-zubar), a za drugog potpredsjednika dr. Ante Kačić (liječnik). Za prvog tajnika izabran je dr. Josip Baljkas (pravnik), a za drugog tajnika dr. Ante Sugja (pravnik). Za prvog blagajnika izabran je Ivo Duper, a za drugog blagajnika Baldo Crnjak.

⁸ Mačekova izjava pročitana preko postaje Radio Zagreba 8. travnja 1941. godine. Izjava je objavljena u: *Hrvatski dnevnik*, 9. travnja 1941.

⁹ *Hrvatski dnevnik*, 13. travnja 1941.

¹⁰ Njemačke i talijanske oružane snage stigle su u Dubrovnik 17. travnja 1941. godine. Prvi je ušao njemački motorizirani odred, a sedam minuta poslije talijanski motorizirani odred. *Hrvatski narod*, 26. studenoga 1941.

nizacija (Gospodarska sloga, Seljačka sloga, Hrvatska seljačka zaštita), osim Hrvatskog radničkog saveza (HRS), koji je u NDH djelovao kao sindikalna organizacija. No zabranom rada HSS-a vodstvo Ustaškog pokreta, rekli bismo, ne otpisuje tu stranku jer će ono u idućim mjesecima razviti jaku promidžbenu aktivnost na privlačenju članova i pristaša HSS-a.

Raslojavanje organizacije HSS-a u dubrovačkom kotaru

a) Pristupanje dijela organizacija HSS-a Ustaškom pokretu

Dana 10. kolovoza 1941. neki su istaknuti čelnici i niži funkcionari HSS-a pod vodstvom Janka Tortića dali izjavu Anti Paveliću da pristupaju Ustaškom pokretu. Janko Tortić pročitao je pred Pavelićem izjavu koju je potpisalo 126 pristaša HSS-a. Izjavom se veličaju Poglavnik i NDH i izražavaju želje da Poglavnik izvrši svoj uzvišeni zadatak na sreću hrvatskog naroda i NDH. Na kraju izjave kaže se: "Mi smo spremni i sada izvršiti svoju dužnost prema hrvatskom narodu i svojoj nezavisnoj Državi Hrvatskoj, te se pridružujemo Hrvatskom Ustaškom pokretu, a pozivamo i ostale svoje prijatelje, s kojima se nijesmo mogli sastati, da se naknadno pismeno pridruže ovoj našoj izjavi."¹¹

Ivo Rojnica piše da je Janko Tortić nekoliko puta dolazio u Dubrovnik da uspostavi kontakt između ustaša i HSS-a radi njihove suradnje. Ali Rojnica navodi da taj problem u Dubrovniku nije postojao, jer je HSS u Dubrovniku bio državotvoran te da su svi oni koje je pozvao da potpišu pristupnicu o ulasku u Ustaški pokret to prihvatili. U potpisnici je stajalo da pozdravljaju hrvatsku državu i žele svojom suradnjom pridonijeti izgradnji i obrani države.¹²

U dubrovačkom kotaru pristupanje organizacija HSS-a Ustaškom pokretu počinje prije izjave koju je pred Pavelićem dao Janko Tortić. Tako 23. srpnja 1941. javno pozdravljaju Poglavnika i uspostavu NDH članovi mjesne organizacije HSS-a Ston, u kojoj su istaknutu ulogu imali Niko i Vlaho Buško, koji su pred rat kao pristaše HSS-a bili naklonjeni ustaškoj politici. U izjavi navode: "Danas kad su ostvarene težnje i želje hrvatskog naroda općina Ston, od prvog dana kada je naš Vojskovođa Slavko Kvaternik proglasio NDH, stojimo čvrsto u redovima naše ustaške Hrvatske i s današnjeg sastanka oduševljeno pozdravljamo Vas svog dičnog Poglavnika", nakon čega slijedi 21 potpis.¹³

Nakon Stona, 7. kolovoza 1941. dr. Ante Pavelić prima pozdrave seljaka i građana dubrovačkog kraja koje mu upućuje bivša organizacija HSS-a za kotar Dubrovnik, kao i mjesna organizacija bivšeg HSS-a Cavtat. Oni ističu da NDH predstavlja ostvarenje vjekovnih nastojanja naših pređa, svjesni da "mukom i

¹¹ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 427.

¹² Ivo ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, Zagreb 1994., 85. Prema navedenom, izjavu su potpisali Josip Baljkas, Ante Kačić, Vlado Crnak, Marko Lukšić i Frano Kolumbić. Kolumbić je vjerojatno odustao jer je svojim djelovanjem poslije pokazivao pripadanje vodstvu stranke.

¹³ *Hrvatski narod*, br. 168 od 1. kolovoza 1941.

ustaškom borbom stečenu državu treba izgraditi i čuvati”. Ujedno izjavljuju da pristupaju Ustaškom pokretu da s njim surađuju gdje i kako bude trebalo.¹⁴

Istoga dana Poglavnik je primio izjavu od bivše organizacije HSS-a grada Dubrovnika. U njoj stoji: “Odobravamo rad Poglavnika kao tvorca NDH i obećavamo da ćemo taj rad pomagati da se naša država očuva i obrani od svakog.”¹⁵ Potpisani su dr. Ante Kačić, dr. Josip Baljkas, dr. Ante Sugja, Baldo Crnjak, Antun Borozan, Vicko Nadramija, Krunoslav Stulli, Frano Vojvodić i Ivo Ercegović. Prva četvorica navedenih izabrani su u glavni odbor jedinstvene gradske organizacije 1940. godine. No iz potpisa je vidljivo da nema predsjednika organizacije prof. Frana Kolumbića, prvog potpredsjednika dr. Frana Dabrovića ni prvog blagajnika Ive Dupera, koji su zajedno s navedenima činili jedinstveno vodstvo gradske organizacije HSS-a Dubrovnik.

U ovoj aktivnosti nisu izostale ni mjesne organizacije općina Slano, Zaton i Orašac. Zajednički izjavljuju da pozdravljaju proglašenje NDH za koju su “naši pređi prolili mnogo dragocjene krvi”, te da je zahvaljujući Poglavniku, danas, “naša puška na našem ramenu i naša novčarka u našem džepu”. “Mi Hrvati s našeg plavog Jadrana, prijašnji pristaše bivše HSS ne možemo i nećemo ostati danas po strani, već ovim izjavljujemo da se do jednog priključujemo Poglavniku dr. Anti Paveliću i hrvatskom ustaškom pokretu” te “dr. Antu Pavelića smatramo svojim vođom i poglavnikom”. Nakon toga slijedi potpis 11 osoba.¹⁶ Iz Slanog pak izjavljuju da je Poglavnikova Hrvatska ostvarenje težnji sviju pokoljenja kroz stoljeća, uvjereni da u toj Hrvatskoj svaki stalež ima svoja prava te, sigurni da će u NDH vladati red, rad i blagostanje u pravdi i poštenju, “oduševljeno pristupaju ustaškom pokretu”¹⁷.

Iz priloženog je vidljivo da su navedene mjesne organizacije HSS-a na području dubrovačkog kotara svoje izjave dale prije izjave Janka Tortića. Organizacije općine Konavle dale su izjavu sedam dana nakon Tortića (17. kolovoza 1941.). Među njima su bile sve seoske organizacije Konavala. One pak izjavljuju da se uspostavom NDH oživotvorila davna ideja Hrvata o samostalnoj državi te da je stvorena velika Hrvatska kakva nije bila za kralja Tomislava. Oni s cijelog područja općine Konavle s cijelom općinskom organizacijom priznaju rad Ustaškog pokreta i taj rad smatraju patriotskom dužnošću te ga zato javno priznaju. Konavoske organizacije pismo upućuju i ministru unutrašnjih poslova dr. Andriji Artukoviću, navodeći da pristupaju u oslobodilački Ustaški pokret. U izjavi također ističu: “Mi svi ovdje skupljeni u ime naše i svih dosadašnjih naših drugova i sumišljenika skupa sa celim hrvatskim narodom pozdravljamo ostvarenje NDH za koju su i naši pređi mnogo dragocjene krvi prolijevali, a za koju su i ustaški velikani Kvaternik, Radić, Hranilović, Soldin,

¹⁴ *Hrvatski narod*, br. 175 od 8. kolovoza 1941. Na kraju poruke piše: “Prema ustaškom načelu Plug i brana Hrvata su hrana, a ustaša to mu je obrana. Sigurni smo da nam ustaška Hrvatska daje sve što nam je potrebno, a mi za uzvrat dajemo Njoj sebe.”

¹⁵ *Isto.*

¹⁶ *Isto.*

¹⁷ *Isto.*

Kraljević, Babić, Podgorelac i bezbroj ustaških boraca svoje dragocjene živote položili. Naš dični vođa i Poglavnik dr. Ante Pavelić s našim hrabrim ustašama i s pomoću naših moćnih saveznika uspio je, da se danas naša puška o našem ramenu nosi, a naša hrvatska novčarka u našem džepu i time su naši vječni ideali ostvareni.¹⁸

Analizirajući navedene izjave i pozdrave, vidljivo je da su pisani na temelju jednog predloška te vrlo slični u glorificiranju Poglavnika i NDH isticanjem da od sada svojim vođom priznaju samo Antu Pavelića. Drugim riječima, više im vođa nije Vladko Maček. Maček se u navedenim izjavama ne spominje, ali je vidljivo otvoreno distanciranje od njega kao vođe. Detronizacija Mačeka u navedenim izjavama uočava se i u pozivanju na Stjepana Radića, čije ideje navodno nastavlja Ustaški pokret. Ustaškoj promidžbi navedeno je trebalo ne bi li se narod isticanjem Radića pridružio Ustaškom pokretu. Slično su radili i partizani: pozivajući se na Radića, partizani za njega ističu da je istinski predstavnik seljačkog puka.

Ali veliko je pitanje koliko je navedena akcija bila pokrenuta iz uvjerenja onih koji su izjave popisivali, a koliko je u čitavoj toj akciji bilo pritiska od strane vladajućih struktura ne bi li se javnosti prikazalo kako je hrvatsko selo uz ustaše i NDH. Sadržaj izjava pisan je deklarativno na temelju jednog predloška, što je uočljivo iz navedenih tekstova. Doimlje se da izjave imaju nestvaran karakter, postoje samo po imenu. Na temelju razvoja daljnjih događaja pokazuje se da seljaci dubrovačkog kotara i dalje slijede politiku vodstva stranke, ostaju pasivni i pokorni. Zato se pouzdano može reći da navedene akcije nisu pokrenule selo u pravcu njegove ustašizacije. Seljak je i dalje sviješću i idejama ostao uz politiku koju je kreirao Maček nakon izjave koju je dao na postaji Radio Zagreba 10. travnja 1941. godine.

Za pretpostaviti je da su svi potpisani u navedenim izjavama položili ustašku zakletvu jer je to u statutu ustaške organizacije bilo zapisano kao potrebno prilikom ulaska u nju. Iz navedenog je vidljivo da više ili manje većina organizacija HSS-a dubrovačkog kotara, osim poluotoka Pelješca, upućuje izjave vodstvu Ustaškog pokreta, prvenstveno Anti Paveliću, o ulasku u ustašku organizaciju. Mnoge se dakle organizacije HSS-a dubrovačkog kotara samo raspustilo. Bila je to potvrda Pavelićeve naredbe o zabrani rada te organizacije. Oni pristaše koji se nisu pridružili Ustaškom pokretu, a ni partizanima, pasiviziraju se i ostaju lojalni ustaškim vlastima, pokorno prihvaćajući njihov sustav vlasti.

Iz priloženog je vidljivo da se organizacija HSS-a u dubrovačkom kotaru duboko podvojila. Jedan dio prilazi ustašama i ulazi u ustaški sustav vlasti.

¹⁸ *Hrvatski narod*, br. 183 od 16. kolovoza 1941. Dio ove izjave sadrži i sljedeći tekst: "Mi Hrvati s našeg dičnog plavog Jadrana, prijašnje pristaše HSS-a ne možemo i ne ćemo da danas ostanemo po strani pak ovim izjavljujemo da se svi do jednog priključujemo Hrvatskom Ustaškom Pokretu i ustaškom Poglavniku Anti Paveliću kojem s najkrajnije južne granice NDH šaljemo najvruće pozdrave izjavom da jedino njega Antu Pavelića smatramo svoji vođom i Poglavnikom te da smo do potrebe tu vjernosti svojom krvlju zapečatiti. Za Dom Spremni." Slijede 34 potpisa.

Nosioци te politike su dr. Josip Baljkas, dr. Ante Kačić, Frano Vojvodić, Ilija Vrličak, dr. Vicko Svilokos, Niko Buško, dr. Ante Sugja, Baldo Crnjak, Antun Borozan, Ivo Ergović, Krunoslav Stulli, Baldo Poković i drugi. Od 148 rukovodećih pristaša svih organizacija HSS-a dubrovačkog područja (kotarska, gradska, općinske i mjesne), 1941. njih 61 (41,21%) pristupilo je Ustaškom pokretu i transformiralo se u njegove rukovodeće upravne i stranačke organe.¹⁹

b) Dio pristaša HSS-a koji ostaju uz vodstvo stranke

Kako smo prethodno naveli, nakon izjave od 10. travnja 1941. Vladko Maček povukao se na svoje imanje u Kupincu. Po vlastitim riječima u Kupincu je bio bespomoćan, ali su mu dolazili seljaci iz svih dijelova Hrvatske, a i srpski seljaci iz okolice. Tako je Maček do uhićenja imao posredan i neposredan kontakt s određenim brojem poznatih i utjecajnih ljudi iz HSS-a. Mogao je članstvu davati smjernice, mišljenja o nastaloj situaciji i o daljnjem razvoju događaja. Vjerojatno se u to vrijeme iskristalizirala i politika čekanja pogodne situacije u kojoj su članovi HSS-a trebali stupiti u akciju. Maček je od početka vjerovao u pobjedu antifašističke koalicije. To je vodstvu HSS-a nalagalo oprez i neuključivanje u političku borbu sve do pogodnog trenutka za postizanje osnovnog cilja, a to je bio dolazak na vlast u obnovljenoj jugoslavenskoj državi u kojoj će Hrvatska naći svoje mjesto na temelju sporazuma iz 1939. godine.

U dokumentima i literaturi nije zabilježeno da je netko iz dubrovačkog kraja dolazio do Mačeka. Vjerojatno nije, jer u to vrijeme bez očite potpore ustaške vlasti nije bilo lako doći iz udaljenog Dubrovnika do Zagreba. Trebalo je imati propusnice, a željeznička veza iz Dubrovnika preko Mostara i Sarajeva nije bila sigurna i često je bila u prekidu. Mačekov dobar prijatelj prof. Roko Mišetić bio je u Dubrovniku jedno vrijeme u zatvoru. Možda je on ipak tajnim vezama primao upute i obavijesti od vodstva stranke. Pored svega dio članstva dosljedno je slijedio poznati Mačekov stav čekanja, ne opredjeljujući se ni za ustaše niti za promjenu postojećeg stanja oružanim otporom, za kojom su krenuli komunisti partizanskim pokretom.

“Neutralisti HSS-ovci oprezno proučavaju nastalu situaciju, držeći se politike nezamjeranja, povremeno održavajući ilegalne sastanke u stanu dr. Dabrovića Frana, kojima uglavnom prisustvuju Kolumbić ing. Frano, Nikšić dr. Ivo, Dabrović Ivo i Bože itd.”²⁰ Stavom čekanja HSS želi sačuvati stanovništvo od ratnih stradanja, pasivizirati ga, očekujući da o sudbini Hrvatske odluče velike sile. Većini stanovništva kotara Dubrovnik ovaj je politički stav bio prihvatljiv. Ali kasniji događaji kretali su drugim smjerom, koji će Mačekov stav čekanja dovesti u pitanje. Javlja se partizanski antifašistički pokret koji vode komunisti i koji je neminovno utjecao na daljnje raslojavanje HSS-a, do ko-

¹⁹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (dalje: SDS RSUP SRH), Građanske stranke kotara Dubrovnik i Korčule, 95.

²⁰ *Isto.*

jeg će doći u kasnijim ratnim godinama. Već smo spomenuli da ustašama ne odgovara politika pasivizacije. Pasivizacija nije odgovarala ni partizanima jer je uvelike usporavala uključivanje hrvatskog stanovništva u Narodnooslobodilački pokret (NOP) sve do 1943. godine. Slijedom navedenog na području dubrovačkog kotara, osim na Pelješcu, nema nikakvih partizanskih jedinica koje bi poduzimale vojne akcije. Ako je akcija 1941. i bilo, one su se zbivale na granici Crne Gore, Hercegovine i Hrvatske.

Dati ocjenu raslojavanja stranke koja je nakon uspostave NDH ubrzo za-branjena nije lako jer za tako nešto treba imati sigurne izvore, a njih nema. Za kotar Dubrovnik postoji izradak Službe državne sigurnosti (SDS) Socijalističke Republike Hrvatske. On je vjerojatno sastavljen na temelju podataka koje je Služba dobila od svojih pouzdanika ili izjava uhićenika isljednicima ili pak od sudionika tih događaja. Zato ti dokumenti nisu sasvim pouzdani. Kritičkom provjerom, kad se oslobode ideološke ljušture, mogu nam donekle koristiti i pomoći sačiniti do neke mjere vjernu sliku odnosa raslojavanja HSS-a na području kotara Dubrovnik i objektivno ocijeniti političke opcije pojedinih pristaša HSS-a u dubrovačkom kotaru 1941. godine.²¹

Od 148 istaknutih čelnika HSS-a (čelnici kotarskog odbora HSS-a, čelnici gradske organizacije HSS-a u Dubrovniku, čelnici općinskih i mjesnih organizacija HSS-a), čije se kratke biografije donose u spomenutom izratku, temeljitom objektivnom analizom njih 67 opredijelilo se 1941. za politiku vodstva stranke – dakle 45,27% članstva organizacija HSS-a u dubrovačkom kotaru bilo je za politiku pasivizacije.

Od istaknutih članova HSS-a to su prof. Roko Mišetić, narodni zastupnik u Narodnoj skupštini (saziva iz 1935. i 1938.); Ivo Duper, blagajnik u centralnoj gradskoj organizaciji Dubrovnika, izabran 1940.; dr. Frano Dabrović, jedan od potpredsjednika, izabran 1940.; dr. Miho Škvrce, dugogodišnji predsjednik gradske organizacije i senator; prof. Frano Kolumbić, predsjednik gradske organizacije, izabran 1940.; dr. Frano Šapro, Ivo Ljubomir, Frano Jančić, Jako Kostopeč, Vlaho Bogišić i drugi.²²

Za navedene pristaše HSS-a u izratku piše da su u početku pozdravili uspostavu NDH, za neke da su prije rata širili šovinističku mržnju između Srba i Hrvata, da su istupali protiv NOP-a, da propagiraju liniju Mačeka, da su nacionalistički orijentirani, da su dočekali okupatora itd. Navedene negativne ocjene iznesene su uglavnom zato što se nisu priklonili NOP-u. Smiješne su ocjene da su bili nacionalisti i da su širili šovinističku mržnju između Hrvata i Srba. Začudo, nigdje se u izratku ne spominju centralizam, velikosrpska hegemonija, unitarizam, velikosrpstvo, upravo ono protiv čega su se ti političari u

²¹ Izradak nije stručno sastavljen. Njegovim sastavljačima nije poznata politička struktura građanskih stranaka koje su tridesetih godina djelovale u Kraljevini Jugoslaviji. Za njih je nepoznata Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ) koju zamjenjuju za Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS) Tekst izratka nije objektivna, svi koji nisu bili uz NOP i komunističku vlast po autorima su negativci i reaktivari.

²² HDA, SDS RSUP SRH, Građanske stranke u dubrovačkom i korčulanskom kotaru, 36.-42.

monarhističkoj Jugoslaviji borili, pa su zato sastavljačima političari HSS-a bili šovinisti i nacionalisti – s obzirom na vrijeme u kojem je izradak nastao, ne treba se tome ni čuditi.

Ocjenjujući ulogu HSS-a 1941. u dubrovačkom kotaru, neki pisci memoara zamjeraju pristašama HSS-a u Dubrovniku da su se i nakon uspostave NDH susretali s bivšim stranačkim suradnicima koji su prišli Ustaškom pokretu, da su im išli u posjete u njihove urede, da su se s njima sastajali u kavanama i razgovarali i slično. Međutim, sve to ne mora značiti da su oni prihvatili Ustaški pokret i u njemu sudjelovali. Upravo su neki od onih kojima se navedeno zamjera bili žrtve ustaškog terora, bili su uhićeni i neko vrijeme proveli u zatvoru. U zatvoru su jedno vrijeme 1941. bili i prof. Frano Kolumbić i Roko Mišetić.²³

c) Hrvatska seljačka stranka i Narodnooslobodilački pokret

Baveći se istraživanjem Narodnooslobodilačkog pokreta i socijalističke revolucije, hrvatska historiografija od 1945. do 1990. morala se – istražujući sudjelovanje društvenih slojeva u njoj – baviti i HSS-om. Godine 1985. tiskan je zbornik *Dubrovnik u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.*²⁴ Osim navedenog tiskan je i veći broj memoarskih djela o povijesti dubrovačkog kraja u Drugome svjetskom ratu. Međutim, u njima su podaci o HSS-u oskudni jer je autore zanimao onaj dio HSS-a čiji su članovi prišli NOP-u. Drugi su za njih bili neprijatelji, pa se o njima pisalo malo ili nimalo. Kako HSS odnosno njegovi članovi u dubrovačkom kotaru 1941. nisu bili zainteresirani za NOP (osim na Pelješcu), nije se imalo što ni pisati. U spomenutom izratku Službe unutrašnjih poslova stoji da je “jedan dio HSS-a na terenu kotara Dubrovnik pomagao NOP i protiv svog ubjeđenja”.²⁵ Autori se pitaju zašto su to činili. Odgovor je: “Manji dio iz čisto političkih pobuda i to pretežno na Pelješcu, dok su imućniji i špekulanti nastojali sa svima biti dobrim odnosima.” Spomenuti izradak za dubrovačke rukovodioce HSS-a kaže sljedeće: “Oni koji se nisu otvoreno deklarirali sa ustašama, počeli su materijalno pomagati NOP, kada je već bilo jasno da je za sile Osovine rat izgubljen.”²⁶ Istina, neznatan je broj istaknutih članova HSS-a pristupio NOP-u, ali je bilo i onih koji su zaista od početka NOP-u prišli iskreno. Čemu brojne iskrene suradnike NOP-a ocjenjivati na ovaj način? Jedan od iskrenih suradnika NOP-a bio je Marko

²³ O uhićenju Roka Mišetića i zahtjevima pristaša HSS-a u Dubrovniku da se pusti iz zatvora usp. I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 85. Roko Mišetić, Frano Kolumbić i Frano Dabrović našli su se u zatvoru 1943., nakon sastanaka održanih s izaslanikom vodstva stranke Tomom Jančikovićem, koji je dolazio u Dubrovnik ispitati stanje organizacija u srednjoj i južnoj Dalmaciji i usmjeriti njihovu djelatnost. Više o tome vidi u: Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb 1987., 154.-155.

²⁴ U ovom zborniku tiskani su radovi čije su sažetke njihovi autori iznijeli na prethodno održanom znanstvenom skupu. U njemu, a ni u drugim knjigama i člancima, ne obrađuje se posebno HSS u dubrovačkom kotaru. Ako se nešto i piše o stanju u HSS-u 1941., fragmentarno je i previše ideološki obojeno.

²⁵HDA, SDS RSUP SRH, Građanske stranke u dubrovačkom i korčulanskom kotaru, 95.

²⁶ *Isto.*

Marojica. Uz Marojicu treba spomenuti i Matu Škaramuca, koji se pred rat, zbog sukoba s dr. Antom Kačićem i Antom Bibicom, povlači iz stranke, a nakon proglašenja NDH pristupa NOP-u.²⁷ Na Šipanu s NOP-om surađuju Tomo Muratti i Arno Živni, u Slanom Pero Lujo, u Janjini Miho Bojanić, u Trpnju Frano Majstorović, Frano Mihec, Jure Srhoj, Đuro Suton i Baldo Jurišić, u Kuni Frano Pališ, Petar Antičević i već spomenuti Mato Skaramuča, na Mljetu Jozo Bašica. Dakle NOP-u u kotaru Dubrovnik 1941. prilazi 20 istaknutijih predratnih pristaša HSS-a (13,51%), od toga na Pelješcu njih 10 (6,75%).

Prema tome istinita je tvrdnja Marka Andrijića da je “za razliku od drugih krajeva Dalmacije utjecaj lijevog krila HSS-a koje je bilo spremno da surađuje s KP na platformi oružane borbe na mase bio beznačajan, na dubrovačkom području, osim pojedinih orjentiranih radićevaca običnih seljaka bez utjecaja u stranci niti poznatih u širim masama”.²⁸ Mato Jakšić, dubrovački odvjetnik i suradnik NOP-a od 1941., smatra pak da za razliku od stranačkog vodstva “(...) HSS-ovske mase nisu slijedile vodstvo već su prišle NOP-u”. Nažalost, u stvarnosti 1941. tako nije bilo.²⁹

Jakšić piše o svom nastojanju da Roka Mišetića prikloni NOP-u. Pokušao je sam, ali Mišetić nije htio razgovarati jer je bio uvjeren da je NOP isključivo djelo komunista za njihove interese. Jakšić nije odustajao u namjerama. Hoteći razgovarati s Mišetićem, potražio je pomoć od Korčulanina Jure Arnerića, istaknutog jugoslavenskog nacionalista koji je u to vrijeme simpatizirao NOP. Naposljetku su Mišetića privoljeli na razgovor nudeći mu da otputuje u Zagreb i sastane se s vodstvom stranke. Pristavši poći, odgovorio je: “Otišao bih ali nemam novaca.” Kad mu je Arnerić obećao novce za put, ipak nije prihvatio krenuti za Zagreb.³⁰

Ivan Bagoje piše o pregovorima komunista s nekim istaknutim pristašama HSS-a. Navodi kako su aktivisti dobili zadatak povezati se s istaknutijim rukovodiocima bivših građanskih stranaka. Aktivisti su razgovarali s Nikom Pu-

²⁷ Marko Marojica bio je član kotarskog odbora HSS-a. Rodom je iz Župe Dubrovačke, zemljoradnik. Kao HSS-ovac bio je prije rata uz radnike i komuniste. Godine 1941. pristupa NOP-u. U dubrovačkom kraju bio je jedan od najpoznatijih i najutjecajnijih HSS-ovaca-seljaka u kotaru Dubrovnik. Djeluje kao ilegalac, posebno se ističe zajedno s dubrovačkim ilegalcima u organiziranju, skupljanju i prebacivanju lijekova, oružja, odjeće, obuće i hrane hercegovačkim partizanima. U noći 22./23. ožujka 1944. nepoznate osobe odvele su ga iz kuće i ubile.

²⁸ Marko ANDRIJIĆ, “Izgradnja Jedinственe Narodnooslobodilačke fronte na dubrovačkom području u vrijeme NOB”, *Dubrovnik u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, Split 1985., 835.

²⁹ Mato JAKŠIĆ, *Dubrovnik 1941. sjećanja*, Beograd 1966., 133

³⁰ *Isto*, 147. Navodno je Mišetić odgovorio: “Neću ići u Zagreb jer što god bi mogli i Maček i Košutić da kažu, u skrajnoj liniji ni oni nisu mjerodavni, jer će se stvari odvijati onako kako to budu htjeli Englezi i svi mi skupa nemamo što da se mješamo nego mirno da čekamo.” Jakšić nastavlja navodeći sljedeće: “I prof. Roko Mišetić je ‘mirno čeka’ u Dubrovniku. Šetao po Placi sa svojim prijateljima. Od vremena do vremena išao u posjete ustaškom velikom županu dr. Antunu Buću da sa njim raspravlja o ovim ili onim pitanjima, ‘nikako političkim’, već privrednim, kulturnim, svakako onim koji se tiču dobrobiti građana uopće, u jednu riječ, više ili manje prikriveno surađivao je s ustašama.” Svoje mirno čekanje, kaže Jakšić, prekinuo je 1944., kada se pred partizanima povukao iz Dubrovnika u Zagreb.

šićem, članom kotarskog odbora HSS-a. Razgovoru su prisustvovali marksist Nikola Čirović i Pavao Pušić, aktivist NOP-a. Niko Pušić nije pristao – slijedio je politiku vodstva stranke.³¹

Organizacija	Broj članova	Opredjeljenje za Mačeka	Opredjeljenje za NDH	Opredjeljenje za NOP
Kotarski odbor	32	18	12	2
Cavtat	9	4	5	0
Lapad	3	0	3	0
Šipan	6	1	3	2
Dubrovnik	23	14	8	1
Orašac	10	2	8	0
Slano	5	1	3	1
Ston	18	13	4	1
Mljet	6	1	4	1
Hrv. selj. zaštita kotara	2	0	2	0
Tomislavovac	2	0	2	2
Janjina	10	4	5	1
Trpanj	14	7	2	5
Kuna	8	4	0	4
Ukupno	148	67	61	20
Postotak	100%	45,27%	41,21%	13,51%

Zaključak

Uspostava NDH u dubrovačkom kotaru prouzrokovala je daljnje raslojavanje organizacije HSS-a na tri skupine: one koji ostaju uz vodstvo stranke, one koji prilaze Ustaškom pokretu i one koji prilaze NOP-u. Prvi prihvaćaju politiku pasivizacije i čekanja, drugi ulaze u strukture ustaške vlasti, a treći se upuštaju u borbu protiv ustaške vlasti i okupacijskih snaga. Prve dvije skupine bile su po snazi podjednake, s malom prevagom onih koji su ostali uz vodstvo stranke. Treća je skupina bila vrlo slaba, imajući kakvu-takvu snagu na poluotoku Pelješcu. Omjer snaga na dubrovačkom području pokazuje nam niže navedena tablica. Iz nje je vidljivo da se veliki broj bivših pristaša HSS-a (uglavnom iz grada Dubrovnika) našao u službi ustaškog režima.

Događaji 1941. jako su potresli odnose u redovima pristaša HSS-a, uz raslojavanje jača politička pasivnost, pa se u vremenu koje dolazi uz prilagođavanje novom stanju postavlja pitanje izlaza iz nastale situacije, traže se nove smjernice da se iziđe iz postojeće dezorijentacije.

³¹ Ivan BAGOJE, "Konavli u prvoj godini oslobodilačke borbe", *Dubrovnik u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, Split 1985., 1001.-1009.

SUMMARY

THE CROAT PEASANT PARTY IN THE DISTRICT OF
DUBROVNIK IN 1941

The dissolution of the Croat Peasant Party (HSS) in the district of Dubrovnik began in the mid 1930s. Some of the leading members of the HSS in the Dubrovnik organization were dissatisfied with the policies of Vladko Maček and the leadership of the Party. They were dissatisfied with the manner in which the Croatian question was settled through agreement with the Serbian regime parties. They sought after a sovereign and independent Croatia. This policy drew them closer to the Croatian nationalists who were tied to the émigré Ustaša movement. They represented a kind of faction within the district organization of the HSS right up until the destruction of the Kingdom of Yugoslavia. At that time there was no leftist option in the Dubrovnik area which could tie itself to the Croat or Yugoslav Communists. The invasion and occupation of Yugoslavia brought about a turning point. This group of disaffected HSS adherents whole heartedly welcomed the formation of the NDH and eagerly entered the ranks of the Ustaša movement, accepting the functions offered to them in the apparatus of the state administration and other public, political, social, and economic structures of the NDH. In June 1941, the Ustaša government brought forth a law which prohibited all political parties and their organizations. Thus the HSS was put outside the law. About 41.21 % of the prominent members of the HSS accepted the NDH and entered its administrative structures and other bodies. Since the Ustaša movement did not have wider backing among the masses before the war (particularly among the peasantry), they were in need of this support, thus by promotion they attempted to entice the peasantry into their organization and tear them from the HSS, a party to which they had been for the most part attached. In the Dubrovnik district this activity began in July 1941, even before Janko Tortić (one of the prominent prewar leaders of the HSS), together with 126 lesser officials of the party and a significant portion of the popular representatives and their alternates, issued a statement on 10 August 1941 as former members of the HSS declaring that they were joining the Croatian Ustaša movement. Since the pronouncements of the peasants of the Dubrovnik region were primarily declarative, but also most likely carried out under force, their statement did not have any positive results for the Ustaša movement in that region. The peasant continued to be passive because this attitude guaranteed the greatest security. Otherwise, 45.27% of the membership of the prewar HSS organization in the Dubrovnik district continued in 1941 to follow the leadership of the party. During 1941 further dissolution did not occur because the National liberation movement (Narodnooslobodilački pokret, NOP) took on only 13.51% of the prewar leadership of the HSS. The largest number of those who joined NOP were on

the Pelješac peninsula, that is, of the 20 who joined the NOP nine were from Pelješac and these, for the most part, were lower functionaries in the party hierarchy (presidents of local party organizations, secretaries, and treasurers); there were no prominent party leaders on Pelješac. In the Dubrovnik region, only two out of the 32 prominent officials of the HSS party organization in 1941 joined the NOP.

Key words: Croatian Peasant Party, Ustaša Movement, Vladko Maček, Ante Pavelić, National Liberation Movement, District of Dubrovnik, Dubrovnik